

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI MUSTAQIL TOPSHIRIQLAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti

*Boshlang'ich ta'lim va pedagogika kafedrası PhD, dotsent **Karamatova D.S.***

*magistrant **Madraimova Halima G'ayrat Qizi***

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini mustaqil ishlar orqali shakllantirish masalasi yoritiladi. Tadqiqotda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, mustaqil fikrlash, muloqot madaniyatini oshirish hamda ijodiy yondashuvni shakllantirishga qaratilgan metod va usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, mustaqil topshiriqlarning turlari, ularni tashkil etish bosqichlari va samaradorligini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar ko'rsatib beriladi. Maqola natijalari boshlang'ich ta'lim jarayonida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy ahamiyatini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, nutqiy kompetensiya, mustaqil ish, og'zaki nutq, yozma nutq, kommunikativ yondashuv, ijodiy fikrlash, pedagogik metodlar, ta'lim samaradorligi.

Abstract. This article examines the formation of speech competencies of primary school students through independent learning activities. The study analyzes methods and approaches aimed at developing students' oral and written speech, independent thinking skills, communication culture, and creative abilities. It also describes the types of independent tasks, the stages of their organization, and the pedagogical conditions that ensure their effectiveness. The results of the article substantiate the practical importance of developing speech competencies in the primary education process.

Keywords: primary education, speech competence, independent work, oral speech, written speech, communicative approach, creative thinking, pedagogical methods, learning effectiveness.

Kirish

Globalashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarmoqda. Zamonaviy jamiyatda shaxsning muvaffaqiyati, avvalo, uning mustaqil fikrlay olishi, muloqotga kirisha bilishi, o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda aniq, ravon hamda mantiqiy ifoda eta olishiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyasining 41-moddasida har bir shaxsning ta'lim olish huquqi kafolatlanib, davlat bepul umumiy o'rta ta'limni ta'minlashi belgilab qo'yilgan. Mazkur norma ta'lim sifati va mazmunini takomillashtirish, o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, ularning hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishni davlat zimmasiga yuklaydi. Nutqiy kompetensiya esa umumiy o'rta ta'lim mazmunining ajralmas tarkibiy qismi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonunda ta'limning asosiy prinsiplari sifatida uzluksizlik, tizimlilik, insonparvarlik, kompetensiyaviy yondashuv va amaliy yo'naltirilganlik belgilangan. Qonunning 5-moddasida ta'limning asosiy maqsadi sifatida shaxsning intellektual, ma'naviy-axloqiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlash ko'rsatilgan. Kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish esa o'quvchilarda nafaqat bilim, balki ularni amaliyotda qo'llash ko'nikma va malakalarini, jumladan, nutqiy faoliyatni samarali tashkil etish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da umumiy o'rta ta'lim mazmunini xalqaro baholash dasturlari talablari asosida takomillashtirish, o'quvchilarning o'qish savodxonligi, muloqot va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur hujjatda 2030-yilga qadar O'zbekistonning PISA xalqaro baholash dasturida ishtirok etib, o'quvchilar savodxonligi bo'yicha yuqori natijalarga erishishi maqsad qilib qo'yilgan. Bu esa boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq nutqiy kompetensiyalarni puxta shakllantirishni talab etadi.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi (PF-60-son Farmon, 2022-yil 28-yanvar)da ham ta'lim sifatini oshirish, o'quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish vazifalari belgilangan. Ushbu strategik maqsadlar nutqiy kompetensiyani rivojlantirish bilan bevosita bog'liq bo'lib, o'quvchilarning mustaqil ishlash faoliyatini kengaytirishni taqozo etadi.

2023-yildan boshlab maktabgacha va maktab ta'limi sohasini boshqarish yagona tizimga birlashtirilib, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tashkil etildi. 2024–2025-o'quv yili holatiga ko'ra, respublikada 10 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyat yuritmoqda va ularda 6,5 milliondan ziyod o'quvchi tahsil olmoqda. Shundan qariyb 2 million nafari boshlang'ich sinf o'quvchilarini tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkichlar boshlang'ich ta'lim bosqichining ko'lami va ijtimoiy ahamiyati naqadar katta ekanini ko'rsatadi. Demak, aynan shu bosqichda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini samarali shakllantirish butun ta'lim tizimi sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Davlat ta'lim standartlarida boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida o'quvchilarda o'qish, yozish, tinglab tushunish va fikrni og'zaki bayon qilish ko'nikmalarini shakllantirish belgilangan. Ona tili va o'qish savodxonligi fanlari dasturlarida matn bilan ishlash, mustaqil fikr bildirish, dialog va monolog tuzish, ijodiy yozma ishlar bajarish kabi faoliyat turlari alohida o'rin tutadi. Biroq mazkur vazifalarning samarali bajarilishi ko'p jihatdan dars jarayonida va undan tashqari paytda tashkil etiladigan mustaqil ishlarga bog'liq.

Mustaqil ishlar – bu o'quvchining o'qituvchi ko'magisiz yoki qisman rahbarligida, o'z bilim va tajribasiga tayangan holda bajaradigan o'quv faoliyati shaklidir. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mustaqil faoliyat jarayonida o'quvchi axborotni qayta ishlaydi, tahlil qiladi, umumlashtiradi va o'z fikrini mustaqil ravishda ifodalaydi. Bu jarayon esa nutqiy kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini – leksik boylik, grammatik to'g'rilik, mantiqiy izchillik va kommunikativ moslikni rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyaning shakllantirish, avvalo, ularning yosh xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. 7–10 yoshli bolalarda obrazli tafakkur yetakchi o'rinda bo'lib, ular ko'proq amaliy faoliyat, o'yin va ijodiy topshiriqlar orqali samarali o'rganadilar. Shu bois mustaqil ishlar mazmuni qiziqarli, hayotiy va bolalarning tajribasiga yaqin bo'lishi lozim. Masalan, kichik hajmdagi matn tuzish, rasm asosida hikoya yozish, rolli o'yinlar asosida dialog yaratish, kichik loyihalar tayyorlash kabi topshiriqlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

2025-yil holatiga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim maktablarida raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish ko'lami ham kengaymoqda. Elektron darsliklar, onlayn platformalar va interaktiv topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, maktablarning 90 foizdan ortig'i internet tarmog'iga ulangan bo'lib, bu o'quvchilarning axborot bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Biroq axborotdan samarali foydalanish, uni tahlil qilish va o'z fikrini asoslab bayon etish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, raqamli imkoniyatlar kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli nutqiy kompetensiyaning mustaqil ishlar orqali rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Xalqaro tajriba ham nutqiy kompetensiyaning ahamiyatini tasdiqlaydi. PISA tadqiqotlarida o'quvchilarning o'qish savodxonligi, ya'ni matnni tushunish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalari asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'zbekiston 2022-yildan boshlab ushbu tadqiqotlarda muntazam ishtirok etmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning yuqori natijalarga erishishi ko'p jihatdan boshlang'ich bosqichda shakllangan o'qish va nutqiy ko'nikmalarga bog'liq.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini mustaqil ishlar orqali shakllantirish masalasi nazariy va amaliy

jihtadan chuqur o'rganishni talab etadi. Bu jarayonda o'qituvchining roli yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi mustaqil topshiriqlarni maqsadga muvofiq rejalashtirishi, ularning murakkablik darajasini bosqichma-bosqich oshirib borishi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishi zarur. Umuman olganda, 2025-yil holatiga ko'ra O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar va mavjud statistik ko'rsatkichlar boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab bermoqda. Bu esa mustaqil ishlarning mazmuni, shakli va metodikasini takomillashtirish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etishni taqozo etadi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim ko'rsatkichlari (2025-yil holati)

№	Ko'rsatkich nomi	2025-yil
1	Umumiy o'rta ta'lim maktablari soni	10 430
2	Jami o'quvchilar soni	6 780 000
3	Boshlang'ich sinf o'quvchilari soni (1–4-sinflar)	2 150 000
4	O'qituvchilar umumiy soni	515 000
5	Boshlang'ich sinf o'qituvchilari soni	185 000
6	Internet bilan ta'minlangan maktablar ulushi (%)	92 %
7	Kompyuterlar umumiy soni (maktablarda)	245 000
8	1 ta kompyuterga to'g'ri keladigan o'quvchi soni	28
9	1-sinfga qabul qilingan o'quvchilar (2024–2025)	690 000
10	O'rtacha sinf sig'imi (o'quvchi soni)	27

2025-yil holatiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim tizimi keng qamrovli tuzilishga ega bo'lib, respublika bo'yicha 10 430 ta maktab faoliyat yuritmoqda. Ularda jami 6 780 000 nafar o'quvchi tahsil oladi, shundan 2 150 000 nafari boshlang'ich sinf o'quvchilarini tashkil etadi. Ta'lim jarayonini 515 000 nafar o'qituvchi olib bormoqda, ulardan 185 000 nafari boshlang'ich sinflarda faoliyat ko'rsatadi. 2024–2025-o'quv yilida 1-sinfga 690 000 nafar bola qabul qilingan bo'lib, bu boshlang'ich ta'lim bosqichining ijtimoiy ahamiyati yuqori ekanini ko'rsatadi. Maktablarda o'rtacha sinf sig'imi 27 nafar o'quvchini tashkil etadi.

Raqamli infratuzilma ko'rsatkichlari ham sezilarli darajada yaxshilangan. Maktablarning 92 foizi internet tarmog'iga ulangan bo'lib, ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati kengaygan. Umumta'lim maktablarida 245 000 dona kompyuter mavjud bo'lib, o'rtacha hisobda har 28 nafar o'quvchiga 1 ta kompyuter to'g'ri keladi. Ushbu ko'rsatkichlar ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish hamda nutqiy

kompetensiyalarni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida shakllantirish uchun muhim shart-sharoit yaratmoqda.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, nutqiy kompetensiya faqatgina grammatik bilimlar yoki lug'at boyligi bilan cheklanmaydi. U tinglab tushunish, o'qish, yozish va og'zaki muloqot ko'nikmalarining o'zaro uyg'unligida shakllanadi. Shu bois rivojlangan davlatlar tajribasida boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq o'quvchilarning mustaqil fikr bildirish, dalillash, savol qo'yish va muloqotga kirishish malakalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu jarayonda mustaqil ishlar muhim vosita sifatida qoraladi.

Finlyandiya ta'lim tizimi tajribasida boshlang'ich bosqichdan boshlab o'quvchilarga matn bilan mustaqil ishlash, kichik tadqiqotlar o'tkazish va o'z fikrini erkin bayon qilish imkoniyati yaratiladi. Darslarning katta qismi muhokama, guruhli ish va ijodiy topshiriqlarga asoslanadi. O'quvchilar haftasiga bir necha marotaba mustaqil yozma ishlar bajaradilar, o'qigan matni yuzasidan fikr-mulohaza bildiradilar. Natijada o'qish savodxonligi bo'yicha yuqori natijalarga erishib kelmoqda. Bu tajriba nutqiy kompetensiyani shakllantirishda o'quvchining faolligini ta'minlash hal qiluvchi omil ekanini ko'rsatadi.

Singapur ta'lim modelida esa "Thinking Schools, Learning Nation" tamoyili asosida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga muammoli vaziyatlar berilib, ular o'z fikrini asoslash, dalillar keltirish va guruh oldida himoya qilishga o'rgatiladi. Mustaqil topshiriqlar ko'pincha real hayotiy vaziyatlarga bog'lanadi. Bu esa nutqning mantiqiyli va kommunikativ mosligini oshirishga xizmat qiladi.

Janubiy Koreya maktablarida ham boshlang'ich bosqichda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish davlat darajasida qo'llab-quvvatlanadi. Har bir o'quvchi yil davomida ma'lum miqdordagi badiiy va ilmiy-ommabop asarlarni o'qib, ular asosida mustaqil yozma tahlil yoki taqdimot tayyorlaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning matnni chuqur tushunishi, asosiy g'oyani ajratib ko'rsatishi va o'z nuqtai nazarini ifodalashiga yordam beradi.

AQSh ta'lim tizimida keng qo'llaniladigan "project-based learning" yondashuvi ham nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kichik loyihalar ustida ishlash jarayonida axborot to'playdi, uni tahlil qiladi va natijani og'zaki yoki yozma shaklda taqdim etadi. Bu jarayon mustaqil ishlash ko'nikmasini shakllantirish bilan birga, nutqiy faoliyatni tabiiy ravishda rivojlantiradi.

Xalqaro baholash dasturlari natijalari ham nutqiy kompetensiyaning ta'lim sifatidagi o'rnini tasdiqlaydi. O'qish savodxonligi bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega mamlakatlarda boshlang'ich ta'lim jarayonida mustaqil o'qish, matn tahlili, esse yozish va munozara elementlari keng qo'llaniladi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat

bilim darajasini, balki muloqot madaniyati va mustaqil fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham ilg'or xorijiy tajribalarni milliy an'ana va qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish jarayoni davom etmoqda. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini oshirish, matn ustida mustaqil ishlash, ijodiy yozma topshiriqlarni ko'paytirish, interaktiv metodlarni joriy etish orqali nutqiy kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish ham dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Demak, xorijiy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, nutqiy kompetensiyani shakllantirish samaradorligi bevosita o'quvchilarning mustaqil faoliyatini to'g'ri tashkil etish, ularni erkin fikrlash va o'z nuqtai nazarini asoslashga yo'naltirish bilan bog'liq. Mazkur yondashuvni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga tizimli ravishda joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini mustaqil ishlar orqali shakllantirish ta'lim jarayonining muhim va ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim islohotlari, normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro baholash dasturlari talablari o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z nuqtai nazarini asoslab bayon etish va samarali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi keyingi ta'lim jarayonining poydevori bo'lib, aynan shu davrda nutqiy faoliyatning asosiy elementlari shakllanadi.

Mustaqil ishlar o'quvchining bilish faolligini oshiradi, ularni izlanishga undaydi va o'z fikrini erkin ifodalashga o'rgatadi. Matn bilan ishlash, ijodiy yozma topshiriqlar, og'zaki taqdimotlar, kichik loyihalar va muammoli vaziyatlar asosidagi topshiriqlar nutqiy kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o'qituvchining vazifasi yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi sifatida namoyon bo'lib, mustaqil faoliyatni maqsadga muvofiq tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tajriba tahlili ham shuni ko'rsatadiki, yuqori ta'lim natijalariga erishgan mamlakatlarda o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalariga alohida e'tibor qaratiladi. O'qish savodxonligi, mantiqiy fikrlash va muloqot madaniyatining yuqori darajada shakllanishi dars jarayonida o'quvchi faolligini ta'minlash bilan bog'liq. Ushbu yondashuvni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish va amaliyotga izchil joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Yuqorida bayon etilgan nazariy tahlillar, amaldagi normativ-huquqiy asoslar hamda milliy va xorijiy tajriba natijalaridan kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini mustaqil ishlar orqali samarali shakllantirish maqsadida quyidagi amaliy taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

1. Boshlang'ich ta'lim dasturlarini takomillashtirish – Ona tili va o'qish savodxonligi fanlari dasturlariga nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan mustaqil topshiriqlar ulushini oshirish, ijodiy yozma ishlar, matn tahlili va og'zaki taqdimotlar sonini ko'paytirish maqsadga muvofiq.
2. Mustaqil ishlar metodikasini ishlab chiqish – Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun nutqiy kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan metodik qo'llanmalar, tavsiyalar va namunaviy topshiriqlar to'plamini yaratish hamda amaliyotga joriy etish zarur.
3. O'qituvchilar malakasini oshirish – Nutqiy faoliyatni rivojlantirish, kommunikativ yondashuv va interaktiv metodlardan samarali foydalanish bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslari va seminar-treninglarni muntazam tashkil etish lozim.
4. Ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish – Boshlang'ich sinflarda nutqiy kompetensiyani mustaqil ishlar orqali rivojlantirish samaradorligini o'rganishga qaratilgan monitoring va tajriba-sinov ishlarini tizimli ravishda olib borish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. **Ta'lim to'g'risida:** O'zbekiston Respublikasining Qonuni, O'RQ–637-son, 23 sentabr 2020 yil. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi:** PF–60-son Farmon, 28 yanvar 2022 yil. – Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi:** PF–5712-son Farmon, 29 aprel 2019 yil. – Toshkent, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi** (yangi tahrir). – Toshkent, 2023.
5. Abduqodirov, A. A. **Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 15 b.
6. Asmolov, A. G. Psixologiya obrazovaniya i razvitie lichnosti v sovremennoy shkole // Voprosy obrazovaniya. – 2022. – № 2. – S. 10–25.
7. Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., Osher, D. Implications for educational practice of the science of learning and development // *Applied Developmental Science*. – 2020. – Vol. 24, No. 2. – P. 97–140.
8. Hattie, J. **Visible Learning: The Sequel.** – London: Routledge, 2020. – 389 p.
9. Khutorskoy, A. V. Kompetentnostnyy podxod v obuchenii: nauch.-metod. posobie. – M.: Eydos, 2021. – 73 s.
10. Schleicher, A. **World Class: How to Build a 21st-Century School System.** – Paris: OECD Publishing, 2021. – 297 p.